

Patrycja Chudzicka-Dudzik

Uniwersytet Łódzki

W poszukiwaniu tożsamości widza... Teoria ugruntowana w badaniach nad odbiorcami przekazów audiowizualnych

**In search of the spectator's identity... Grounded theory
in the audience analysis of audio-visual texts**

ABSTRAKT

Celem artykułu jest zaprezentowanie głównych założeń metodologii teorii ugruntowanej i namysł nad możliwościami jej zastosowania w badaniach nad widownią filmową i recepcją tekstów filmowych. Szczególna uwaga poświęcona została perspektywie konstruktywistycznej, w ramach której ludzie postrzegani są jako jednostki aktywne, czynnie biorące udział w życiu społecznym. Podejście to silnie koreluje z wypracowanym na gruncie studiów kulturowych założeniem, że znaczenie przekazów audiowizualnych nie zawiera się wyłącznie w nich samych, ale kształtowane jest w interakcji z ich odbiorcami.

Wykorzystanie metod teorii ugruntowanej w badaniach widowni umożliwiłoby, zdaniem autorki, nie tylko wielowymiarową analizę sposobu oglądania i interpretowania filmów oraz wszelkich tekstów audiowizualnych przez widzów, ale też rozwinięcie teoretycznych aspektów takiej analizy, poprzez podniesienie zindywidualizowanych odczytań do poziomu abstrakcyjnych kategorii i teoretycznych interpretacji. Omawiana perspektywa metodologiczna może stanowić ważny krok na drodze do wypracowania spójnego podejścia do widza na gruncie współczesnych

badan filmoznawczych. O jej wartości stanowi też akcentowanie aktywnej roli badaczy w procesie rekonstruowania ukrytych znaczeń, co samo w sobie może stanowić zachętę do bardziej świadomego eksplorowania nowych zjawisk w obrębie badań nad filmem i widownią oraz stawiania dobrze ugruntowanych empirycznie hipotez.

SŁOWA KLUCZOWE:

metodologia teorii ugruntowanej, widz, teorie odbioru, badania nad widownią, kultura audiowizualna

ABSTRACT

The article aims to present the main assumptions and procedures of grounded theory methodology and discuss some of the arguments for its application to audience and reception studies. Special attention was paid to the constructivist perspective, in which people are perceived as active participants in social life. This approach strongly corresponds to an assumption derived from cultural studies work that the actual meaning of the text is not contained solely in it but results from constant negotiations between the text and its reader. Applying grounded theory methods in audience studies will, in the author's opinion, bring about a multidimensional analysis of how

audio-visual texts are read and interpreted by their viewers. Nevertheless, it can also help raise the theoretical aspects of such a study to a formal, more abstract level that cuts across different substantive areas. The proposed methodological perspective may become a significant step in developing a coherent approach to spectatorship in contemporary film studies. Its great value is that it emphasises researchers' engagement

in reconstructing hidden meanings, which may encourage them to a more conscious exploration of new substantive areas within film and audience studies and formulate empirically testable hypotheses.

KEYWORDS:

grounded theory methodology, theories of spectatorship, reception theory, audience studies, audio-visual culture

WPROWADZENIE

Metodologia teorii ugruntowanej powszechnie uważana jest za jedną z najlepiej opracowanych i najczęściej stosowanych strategii badań jakościowych. Jak podaje Kathy Charmaz, składa się ona z „syntetycznych, ale elastycznych wskazówek dotyczących zbierania i analizowania danych jakościowych w celu skonstruowania teorii ‘ugruntowanych’ w owych danych. Te wskazówki to nie zestaw sztywnych przepisów, lecz szereg ogólnych zasad i narzędzi heurystycznych”¹. Dzięki swojej uniwersalności, wyrosła na gruncie amerykańskiej socjologii metodologia teorii ugruntowanej stosunkowo szybko znalazła zastosowanie również w innych dyscyplinach. Podstawowe jej założenia przedstawione zostały po raz pierwszy w pracy Barneya G. Glasera i Anselma L. Straussa *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research* (1967; wyd. pol. 2009), która okazała się niezwykle udaną próbą wypełnienia „wprawiającej w zakłopotanie luki pomiędzy teorią a badaniem empirycznym”². Metodologia teorii ugruntowanej wyrosła bowiem z przekonania, że żadna z dominujących w połowie XX wieku tradycji – w tym ilościowa metodologia Paula Lazarsfelda czy nieprecyzyjne metody jakościowe z kręgu szkoły chicagowskiej – nie była w stanie z powodzeniem zintegrować tych odrębnych dotąd przestrzeni epistemologicznych. Nadając badaniom

¹ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, PWN, Warszawa 2009, s. 8.

² B.G. Glaser, A.L. Strauss, *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, tłum. M. Gorzko, Nomos, Kraków 2009, s. 3.

jakościowym objaśniające je ramy teoretyczne oraz kładąc nacisk raczej na generowanie teorii niż na jej weryfikowanie (nie rozłączając jednakże tych dwóch aktywności), Glaser i Strauss zdołali wykazać, że badania jakościowe same w sobie, a nie tylko jako metoda sprawdzania i udoskonalania instrumentów ilościowych, stanowią wiarygodną postawę metodologiczną³.

Celem artykułu jest zaprezentowanie głównych założeń metodologii teorii ugruntowanej i namysł nad możliwościami jej zastosowania w badaniach nad widownią filmową i recepcją tekstów filmowych⁴. Szczególna uwaga poświęcona została perspektywie konstruktywistycznej, w ramach której ludzie postrzegani są jako jednostki aktywne, czynnie biorące udział w życiu społecznym. Podejście to silnie koreluje z wypracowanym na gruncie studiów kulturowych założeniem, że znaczenie przekazów audiowizualnych nie zawiera się wyłącznie w nich samych, ale kształtowane jest w interakcji z ich odbiorcami. Wykorzystanie metod teorii ugruntowanej w badaniach widowni umożliwiłoby zatem nie tylko wielowymiarową analizę sposobu oglądania i interpretowania filmów oraz wszelkich tekstów audiowizualnych przez widzów, ale też rozwinięcie teoretycznych aspektów takiej analizy, podnosząc zindywidualizowane odczytania do poziomu abstrakcyjnych kategorii i teoretycznych interpretacji. Omawiana perspektywa metodologiczna może stanowić ważny krok na drodze do wypracowania spójnego podejścia do widza na gruncie współczesnych badań filmoznawczych, w szczególności zaś polskich badań nad widownią kinową i telewizyjną, zdominowanych przez dwa niemal całkowicie wykluczające się nurty analityczne.

³ Tamże, s. 3–4. Kwestionując istniejące założenia metodologiczne, Glaser i Strauss zwracali uwagę na mylne, ich zdaniem, przekonanie, że metody jakościowe są „impresyjne i niesystematyczne”, w związku z czym mogą być wykorzystywane jedynie jako „wstęp do bardziej ‘rygorystycznych’ metod ilościowych”. Za nieuzasadnione uznawali też oddzielanie etapu zbierania danych od ich analizy oraz krytykowali traktowanie teorii i badań jako elementów rozłącznych w procesie badawczym. Dążyli wreszcie do podważenia kluczowego założenia, że badania jakościowe „nie mogą wygenerować teorii” (K. Charmaz, dz. cyt., s. 13).

⁴ Termin „tekst filmowy” stosowany jest w artykule konsekwentnie w odniesieniu do każdej produkcji filmowej, niezależnie od jej gatunku, formy i kontekstu przekazu. W uproszczeniu, pojęcie to oznacza zarówno film fabularny, jak i dokumentalny, pełno- lub krótkometrażowy, a także film oglądany w kinie, w telewizji lub przez Internet. Zob. C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017.

SPECYFIKA (POLSKICH) BADAŃ NAD WIDZEM

Choć początkowy okres w refleksji nad filmem cechowała pewna enigmatyczność w podejściu do publiczności kinowej⁵, to odbiorca tekstu filmowego znajdował się w centrum zainteresowania badań filmoznawczych niemal od ich zarania: zarówno tych ukierunkowanych *stricte* teoretycznie, jak i skupiających się na praktyce analitycznej. Będące przedmiotem namysłu i analiz filmoznawców koncepcje usytuowania odbiorcy wobec ekranu podlegały zatem ewolucji historycznej, ale też uwarunkowaniom metodologicznym, co niezwykle trafnie opisuje w eseju *Zarys obrazu widza filmowego* Wiesław Godzic. Formułuje on w odniesieniu do statusu odbiorcy następujący wniosek: „widz jest postacią pluralną wskutek wielości spojrzeń prowadzących w efekcie do tego, że każdy typ badania zakłada własnego widza, konstrukt mniej lub bardziej klarowny i dookreślony. Dokładniejsza analiza sądów teoretyków dowiodłaby, że w filmoznawczym postępowaniu o nastawieniu: 1) psychologicznym – widz i widownia to problem wieloaspektowej ‘sytuacji odbioru filmowego’; 2) socjologicznym – jest jednym z problemów ‘instytucji, maszyny’ kinowej; 3) psychoanalitycznym – elementem ‘aparatu filmowego’; 4) ekonomicznym – stanowi zwornik między potrzebą a konsumpcją; 5) semiotycznym – to głównie problem artykulacji *langage* i *parole*”⁶. Punktem wyjścia dla rozważań nad

⁵ Intrygującym przykładem tego zjawiska może być dosyć niekonsekwentna wobec instancji widza postawa jednego z pierwszych europejskich teoretyków filmu, Karola Irzykowskiego. W wydanym w latach dwudziestych XX wieku studium *Dziesiąta muza* kreuje on niezwykle trudny do zdefiniowania typ odbiorcy. W relacjach z obejrzanymi przedstawieniami filmowymi Irzykowski posługuje się najczęściej pierwszą osobą liczby pojedynczej, nierzadko jednak przekuwając własne opinie lub odczucia w uogólnienia. Utożsamiając się z typowym widzem, autor stawia go w uprzywilejowanej pozycji odbiorcy przenikliwego, świadomego swego miejsca w kulturze i potrafiącego umiejętnie się wobec niej dystansować. Odbiór wykształconego i racjonalnego intelektualisty staje się zatem odbiorem wszystkich widzów, bez względu na ich płeć, wykształcenie i wiek (Zob. W. Godzic, *Film i psychoanaliza: problem widza*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1991, s. 41).

⁶ Zapis oryg. W. Godzic, *Zarys obrazu widza filmowego*, w: E. Zajiček (red.), *Z dziejów myśli filmowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1989, s. 172. O aktualności przytoczonego twierdzenia świadczy wniosek sformułowany we wstępie do niezwykle ważnej dla współczesnych polskich badań nad widzem antologii, którego autorzy podkreślają, że widownia filmowa stanowi nie tylko zagadnienie filmoznawcze czy problem socjologiczny, ale również fenomen ekonomiczny, psychologiczny, antropologiczny, historyczny i pedagogiczny (K. Klejsa, M. Saryusz-Wolska, *Badanie widowni filmowej: historia i metody*, w: tychże (red.), *Badanie widowni filmowej. Antologia przekładów*, Scholar, Warszawa 2014, s. 8–9).

pozycją widza w kinie i w teorii filmu jest zatem nieunikniona konstatacja historycznej zmienności modelu odbiorcy oraz współistnienia różnych koncepcji widza i odbioru we współczesnej kulturze audiowizualnej⁷.

Punktem wyjścia dla rozważań nad pozycją widza w kinie i w teorii filmu jest [...] nieunikniona konstatacja historycznej zmienności modelu odbiorcy oraz współistnienia różnych koncepcji widza i odbioru we współczesnej kulturze audiowizualnej.

Do lat sześćdziesiątych XX wieku myśl filmowa nie czyniła zasadniczo rozróżnień między widzem założonym w obrazie a jego faktycznym odbiorcą; wszelkie typy refleksji dotyczyły bowiem po prostu ludzi chodzących do kina. Zmiana podejścia w tym zakresie nastąpiła wraz z wykształceniem się w obrębie filmoznawstwa nurtu semiotyczno-strukturalnego z jego preferencją dla ujęć modelowych, który dążył do stworzenia uniwersalnego modelu odbiorcy, sytuując w centrum uwagi „nie konkretnego odbiorcę, scharakteryzowanego socjologicznymi zmiennymi, lecz ‘widza w ogóle’, ‘każdego widza’, innymi słowy pewien teoretyczny konstrukt”⁸. Przez kolejne dziesięciolecia w filmoznawczym dyskursie na temat odbioru filmu

⁷ Należy w tym miejscu zwrócić uwagę również na zmieniającą się istotę kategorii filmu. Zdaniem Bogusława Skowronka, rozwijane w ramach studiów filmoznawczych definicje wydają się obecnie zbyt ograniczające i mało efektywne w opisie rzeczywistości audiowizualnej. W dobie dynamicznego rozwoju cyfrowych technologii komunikacyjnych „film” staje się pojęciem li tylko operacyjnym, naznaczonym niestabilnością znaczeniową i złożonością definicji warunkowanych czynnikami techniczno-odbiorczymi. W kulturze konwergencji i remiksu „film coraz rzadziej bywa wyłącznie autonomicznym tekstem, zamkniętym estetycznie dziełem, reprezentacją stylu zerowego, natomiast nader często staje się audiowizualnym ‘wsadem’ rozmaitych praktyk przedstawieniowych, ‘składową’ innych porządków widzialności, różnorodnych swą technologią, estetycznym wymiarem, społecznymi funkcjami i medialnymi kanałami dystrybucji” (Tenże, *Ciało, emocje, rozum – raz jeszcze o mechanizmach odbioru filmu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio N (Educatio Nova)”, vol. 2, 2017, s. 165–166).

⁸ A. Helman, *Modele odbiorcy. Refleksje teoretyczne*, „Kino” 1988, nr 03, s. 20.

i zachowania widowni filmowej wyróżniano więc dwa podstawowe nurty. Pierwszy łączył się z konstruowaniem owego uniwersalnego modelu widza: widza wpisanego w tekst, zakładanego przez konkretny film, danego autora czy określony gatunek filmowy (tzw. widza tekstualnego). Drugi zaś odnosił się do rzeczywistego odbiorcy filmów, a więc osoby z publiczności, determinowanej czynnikami psychologicznymi, kulturowymi, ekonomicznymi i temu podobnymi⁹, a tym samym, wnoszącej do filmu swoją własną historię i tożsamość społeczną (tzw. widza empirycznego).

Zarysowany w ten sposób na gruncie badań nad filmem podział na badania tekstualne z ich zespołem kategorii stricte „wewnętrznych”, które przypisywały widzowi jedynie funkcję „pozycji” i „roli” w tekście¹⁰, oraz badania socjologiczne nad publicznością, które z kolei dokonywały niezwykle schematycznej reifikacji tekstów kinowych, spowodował „poczucie dotkliwego braku i podstawowych luk w pracach nad pragmatycznym wymiarem komunikacji audiowizualnej”¹¹. Rozdział ten uniemożliwił bowiem pełną integrację badań filmoznawczych i wypracowanie wspólnego, koherentnego podejścia do widza. Ta dwoista perspektywa wzmocniana była z jednej strony poglądem, że „badania nad empirycznym widzem nie są w stanie wyjaśnić w pełni doznawanych przez niego przeżyć oraz relacji między narracją filmową a jej odbiorcą”¹², z drugiej natomiast, przekonaniem, że kulturowe znaczenie tekstu nie zawiera się wyłącznie w nim samym, ale że raczej wymowa takiego przekazu konstruowana jest przez publiczność w interakcji z nim¹³. Stanowiska te nie tylko funkcjonowały niezależnie od siebie, ale nierzadko wzajemnie się wykluczały¹⁴.

⁹ I. Kolańska, *Kobieta i demony. O widzu horroru filmowego*, Rabid, Kraków 2003, s. 11.

¹⁰ Celem osoby interpretującej dzieło filmowe jest zdefiniowanie widza implikowanego przez dany tekst poprzez zrekonstruowanie „pozycji” (inaczej: „miejsca”) podmiotu. Pojęcie „miejsca” podmiotu można określić jako sposób, w jaki film przy pomocy środków formalnych determinuje odczytanie go przez widza zgodnie z określonym trybem (J. Ellis, *Watching Death at Work – an Analysis of a Matter of Life and Death*, w: I. Christie (red.), *Powell, Pressburger and Others*, British Film Institute, London 1978, s. 90).

¹¹ A. Helman, dz. cyt.

¹² P. Cook, *Narrative and Audience*, w: tejsze, *The Cinema Book*, British Film Institute, London 1985, s. 246.

¹³ J. Radway, *Identifying Ideological Seams: Mass Culture, Analytical Method and Political Practice*, „Communication” 1986, nr 9, s. 96.

¹⁴ Więcej o ścierających się paradygmatach w badaniach nad odbiorcami przekazów audiowizualnych – zob. K. Schröder, K. Drotner, S. Kline, C. Murray, *Researching Audiences*, Bloomsbury, London 2003.

Podział na widzów tekstualnych (implikowanych) i empirycznych (kinowych) przyczynił się w konsekwencji nie tylko do rozdarcia badań nad widzem na dwie odrębne przestrzenie epistemologiczne, ale spowodował ich „okopanie” w całości różnych dyscyplinach. W ujęciu Jackie Stacey, teorie widza i odbioru stały się odtąd wyłączną domeną studiów filmoznawczych, podczas gdy metody etnograficzne w przeważającej mierze rozwijane były na gruncie studiów telewizyjnych, czerpiących z dorobku studiów kulturowych¹⁵. Trend ten, choć przez długi czas kształtował praktyki badawcze tak rodzimych, jak i zagranicznych uczonych, okazał się szczególnie trwały w przypadku polskiego filmoznawstwa. Na kluczową rolę tekstu we współczesnych polskich badaniach widowni filmowej zwracają uwagę redaktorzy – uznawanej za swoisty przewodnik metodologiczny po dyscyplinie – książki *Badanie widowni filmowej. Antologia przekładów*, Konrad Klejsa i Magdalena Saryusz-Wolska: „Polskie prace filmoznawcze nadal zdominowane są przez orientację tekstocentryczną (analizującą estetyczne walory dzieła filmowego), co oznacza także, że problem widowni filmowej pojawia się w nich raczej rzadko [...]. Stosunkowo liczne są prace analizujące historyczną recepcję na podstawie piśmiennictwa filmowego – najczęściej ograniczają się do analiz najbardziej charakterystycznych recenzji, niekiedy stosując narzędzia wypracowane do analizy dyskursu publicznego [...]. Uwagi dotyczące historycznej widowni odnaleźć można w pracach poświęconych lokalnym kulturom filmowym [...]; natomiast publikacje dotyczące widowni aktualnej pojawiają się rzadziej”¹⁶.

Badania filmoznawcze na świecie przechodzą aktualnie przemianę, za której kluczowe elementy Marcin Adamczak i Konrad Klejsa uważają „umocowanie empiryczne oraz nacisk na intersubiektywne rozpoznania”¹⁷. Rozwijające się nieco

¹⁵ J. Stacey, *Star Gazing: Hollywood Cinema and Female Spectatorship*, Routledge, London, New York 1994, s. 23. Por. C.D. Reinhard, C.J. Olson, *Introduction: Empirical Approaches to Film Spectators and Spectatorship*, w: C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017, s. 1–16. O poważnych rozbieżnościach i braku wspólnego punktu odniesienia pomiędzy różnymi dyscyplinami podejmującymi kwestie widowni filmowej piszą również Konrad Klejsa i Magdalena Saryusz-Wolska: „Dotychczasowe badania prowadzone były najczęściej w odezwaniu od siebie, przy zadziwiającym braku świadomości niekiedy analogicznych poszukiwań na obszarach przynależnych innym sferom humanistyki i nauk społecznych” (Ciż, dz. cyt., s. 9).

¹⁶ Tamże, s. 28.

¹⁷ M. Adamczak, K. Klejsa, *Współczesne badania produkcji i dystrybucji filmowej – wprowadzenie*, „Kwartalnik Filmowy” 2019, nr 108, s. 5. Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku

wbrew temu trendowi polskie filmoznawstwo, w szczególności zaś prowadzone w Polsce badania odbioru i recepcji tekstów filmowych, spychają problem rzeczywistych widzów i ich postaw odbiorczych na margines, oddając pole badań nad widzem przedstawicielom innych – niekoniecznie związanych z analizą przekazów audiowizualnych – dyscyplin akademickich¹⁸. Kultura filmowa oraz jej uczestnicy pozostają zatem niezmiennie przedmiotem zainteresowania medioznawców, ale też psychologów i pedagogów¹⁹, podczas gdy podejmujący temat widza i jego doznań filmoznawcy w istocie ograniczają się do rozważań natury filozoficzno-teoretycznej, czego ciekawym przykładem może być esej Łucji Demby o samotności widza w pandemii²⁰ czy książka Justyny Budzik poświęcona zagadnieniu odbieranych przez widza w przestrzeni kina bodźców zmysłowych²¹. W kontekście

w ramach wspomnianego przeorientowania studiów filmoznawczych na świecie powstało wiele interesujących projektów z zakresu badań tak historycznej widowni kinowej, jak i współczesnych odbiorców tekstów filmowych. W ramach pierwszej kategorii wymienić należy prace takich autorów, jak Janet Staiger, Annette Kuhn, Jackie Stacey, Miriam Hansen czy Robert C. Allen. W odniesieniu do bardziej aktualnych odbiorców kultury filmowej warto natomiast zwrócić uwagę na szeroki zakres podejmowanych przez badaczy tematów, wśród nich zagadnienia dotyczące sposobów rozumienia i negocjowania przez widzów swojej pozycji wobec reprezentacji wybranych grup społecznych (np. S.L. Friedman, *Watching Twin Branchelet in China: The Role of Spectatorship and Identification in an Ethnographic Analysis of Film Reception*, „Cultural Anthropology” 2006, vol. 21, nr 4, s. 603–632; D. Waldron, *Transnational Investments: Aging in Les Invisibles (Sébastien Lifshitz, 2012) and Its Reception*, w: C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017, s. 57–76), identyfikacji widzów z ekranowymi bohaterami (np. J.J. Igartua, C. Muñiz, *Identification with the Characters and Enjoyment with Feature Films: An Empirical Research*, „Comunicacion y Sociedad” 2008, vol. 21, nr 1, s. 25–51), czy znaczenia „filmowego obycia” w procesie oglądania filmów (S. Schwan, S. Ildirar, *Watching Film for the First Time: How Adult Viewers Interpret Perceptual Discontinuities in Film*, „Psychological Science” 2010, vol. 21, nr 7, s. 970–976).

¹⁸ Podobne zjawisko odnotowuje w odniesieniu do socjologii filmu i kina Ewelina Wejbert-Wąsiewicz, określając ją mianem dyscypliny „porzuconej” przez badaczy, a w dalszej kolejności, zdominowanej przez „szeroko pojętą socjologię mediów, kultury audiowizualnej” (Taż, *Socjologiczne widzenie filmu i kina. Artykulacje i praktyki w polu socjologii filmu i kina*, „Przegląd Socjologiczny” 2018, t. 67, nr 4, s. 154).

¹⁹ Por. K. Klejsa, *Badania widowni filmowej: Historia i współczesność (rekonesans bibliograficzny)*, „Kwartalnik Filmowy” 2014, nr 85, s. 100–117.

²⁰ Ł. Demby, *Zdalne kino. Samotność widza wobec zmysłowego charakteru recepcji filmu*, „Kwartalnik Filmowy” 2020, nr 111, s. 164–178.

²¹ J. Budzik, *Dotyk światła. O zmysłowym doznawaniu kina*, Wydawnictwo FA-art, Katowice 2012.

tych ukierunkowanych teoretycznie analiz postulowane w niniejszym artykule zastosowanie metodologii teorii ugruntowanej w badaniach odbioru i recepcji tekstów filmowych (jako metody pozwalającej budować teorię w oparciu o materiał empiryczny), nie tylko wzbogaciłoby zaplecze metodologiczne dyscypliny, ale również – a może przede wszystkim – pozwoliłoby przełamać tekstocentryczność polskich badań nad widzem, realizując w praktyce opisywany przez Adamczaka i Klejsę „zwrot empiryczny” w badaniach filmoznawczych.

ZAŁOŻENIA METODOLOGII TEORII UGRUNTOWANEJ

Metody teorii ugruntowanej kontrastują z tradycyjnym logiczno-dedukcyjnym podejściem do badań. Teoria i łączące się z nią hipotezy są tu pochodną analiz danych empirycznych, podczas których (w dalszej kolejności) są też modyfikowane i weryfikowane. Badacz lub badaczka rozpoczyna analizę od „pojedynczych przypadków, incydentów czy doświadczeń, stopniowo rozwijając je w bardziej abstrakcyjne kategorie pojęciowe, w celu zsyntetyzowania, objaśnienia i zrozumienia zebranych danych oraz określenia zachodzących między nimi związków”²². W omawianym podejściu budowanie teorii związane jest więc nierozzerwalnie z procesem badawczym, a jej operacjonalizacja polega na formułowaniu pojęć i koncepcji, które „wywodzą się z obserwacji i opisu ściśle wyodrębnionego do badań obszaru empirycznego”²³. Celem omawianej strategii badawczej jest wygenerowanie „teorii nadającej się do jej zakładanego użytku”, rozumianej jako przeciwieństwo teorii wypracowywanych „na drodze logicznej dedukcji z apriorycznych założeń”²⁴. Rozgraniczenie powyższych stanowisk jest o tyle istotne, że – jak zauważa Krzysztof Konecki, prekursor i propagator teorii ugruntowanej w polskich badaniach społecznych – założenia logiczne wydedukowanych teorii nader często charakteryzują się wątpliwymi i trudnymi do operacjonalizacji, a nawet zrozumienia odniesieniami empirycznymi²⁵. Stąd dla pełnego zaprezentowania założeń metodologii teorii ugruntowanej niezbędne jest odwołanie się do rozu-

²² K. Charmaz, *Grounded Theory*, w: J.A. Smith, R. Harré, L. Van Langenhove (red.), *Rethinking Methods in Psychology*, Sage, London 1996, s. 28.

²³ K. Konecki, *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa 2000, s. 26.

²⁴ B.G. Glaser, A.L. Strauss, dz. cyt., s. 8.

²⁵ K. Konecki, dz. cyt.

mowania abdukcyjnego, które „wiąże się z rozważaniem wszystkich możliwych teoretycznych wyjaśnień danych, formułowaniem hipotez dla każdego możliwego wyjaśnienia, sprawdzeniem ich w sposób empiryczny za pomocą analizy danych, a także rozwijaniem najbardziej przekonującego wyjaśnienia”²⁶. Badacz lub badaczka stawia więc hipotezy na podstawie danych empirycznych, a następnie weryfikuje je w dalszym, często długotrwałym, procesie badawczym.

W ujęciu Kathy Charmaz [...] „ani dane, ani teoria nie są odkrywane”. Badacze stanowią tu część badanego świata i danych, które zbierają. Konstruują swoje teorie ugruntowane „poprzez przeszłe i terażniejsze zaangażowanie oraz interakcje z ludźmi, perspektywami i praktykami badawczymi”.

Teoria ugruntowana nie ma jednej ustalonej postaci, ale wiele odmian i perspektyw implementacyjnych²⁷. Najczęstsze odwołania dotyczą jednak trzech jej wersji: klasycznej teorii ugruntowanej autorstwa Barneya G. Glasera i Anselma L. Straussa (1967), jej późniejszej modyfikacji w ujęciu Straussa i Juliet M. Corbin (1990/1998) oraz bardziej współczesnej interpretacji – konstruktywistycznej teorii ugruntowanej zaproponowanej przez Kathy Charmaz w książce *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis* (2006, wyd. pol. 2009)²⁸. Znamienne jest, że wszystkie wymienione podejścia wpisują się w jasno sprecyzowane ramy metodologiczne pozwalające na zidentyfikowanie

²⁶ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 135.

²⁷ Zob. M. Gorzko, „Drugie pokolenie” teoretyków grounded theory, „Studia Sociologica. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2010, nr 20, s. 27–43.

²⁸ Wychodząc poza powszechnie rozpoznawane odmiany metodologii teorii ugruntowanej, Norman K. Denzin wyróżnia następujące jej wersje: pozytywistyczną, postpozytywistyczną, konstruktywistyczną, obiektywistyczną, postmodernistyczną, sytuacyjną i wspomaganą komputerowo. Ze względu na to wewnętrzne zróżnicowanie – które zdaniem Anthony’ego Bryanta i Kathy Charmaz, widziane powinno być raczej jako wyraz „żywości metodologii

leżących u ich podstaw tradycji filozoficznych (w sposób mniej lub bardziej dookreślony). I tak – odzegnujący się od jakichkolwiek prób zdefiniowania swojego stanowiska filozoficznego czy metodologicznego, co więcej, uważający takie praktyki za ograniczające i szkodliwe dla opracowanej przez siebie metody²⁹ – Glaser powszechnie kojarzony jest z paradygmatem postpozytywistycznym³⁰. Za takim skategoryzowaniem przemawiają, według Charmaz, jego działania ukierunkowane na wypełnienie teorii ugruntowanej „obiektywnym empiryzmem, rygorystycznymi skodyfikowanymi metodami, naciskiem kładzionym na nowe odkrycia i dość niejasnym językiem specjalistycznym, w którym rozbrzmiewa terminologia metod ilościowych”³¹. Teoria ugruntowana w wersji Corbin i Straussa wpisuje się z kolei w pragmatyczną tradycję filozoficzną oraz założenia interakcjonizmu symbolicznego, zgodnie z którymi „społeczeństwo, rzeczywistość i jaźń konstruowane są w trakcie interakcji i dlatego są uzależnione od języka i komunikacji”³². Ta ostatnia perspektywa teoretyczna okazała się niezmiernie istotna również dla konstruktywistycznej koncepcji Charmaz, przeciwstawianej obiektywistycznym i pozytywistycznym założeniom pierwotnej wersji teorii ugruntowanej³³.

W klasycznej metodologii teorii ugruntowanej Glaser i Strauss akcentowali odkrywanie teorii jako wyłaniającej się z danych empirycznych w oderwaniu od osoby badacza lub badaczki, przyznając im status bezstronnych i biernych obserwatorów, którzy gromadzą fakty, ale nie uczestniczą w ich tworzeniu. W ujęciu Kathy Charmaz natomiast, „ani dane, ani teoria nie są odkrywane”. Badacze stanowią tu część badanego świata i danych, które zbierają. Konstruują swoje teorie ugruntowane „poprzez przeszłe i teraźniejsze zaangażowanie oraz interakcje z ludźmi,

niż jej osłabienie” – postulują oni traktowanie teorii ugruntowanej jako „rodziny metod” (M. Gorzko, *Teoria ugruntowana jako „rodzina metod”?*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4, s. 6–7).

²⁹ M. Birks, J. Mills, *Grounded Theory: A Practical Guide*, Sage, Los Angeles 2015, s. 5–6.

³⁰ Zob. M. Annells, *Grounded Theory Method: Philosophical Perspectives, Paradigm of Inquiry, and Postmodernism*, „Qualitative Health Research” 1996, vol. 6, nr 3, s. 705–713.

³¹ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 14.

³² Tamże.

³³ Szczegółowej analizy różnic pomiędzy wymienionymi odmianami metodologii teorii ugruntowanej, nie tylko w zakresie ich inspiracji filozoficznych, ale też kwestii proceduralnych, dokonuje Kailah Sebastian (Zob. Taż, *Distinguishing Between the Types of Grounded Theory: Classical, Interpretive and Constructivist*, „Journal for Social Thought” 2019, vol. 3, nr 1, s. 1–9).

perspektywami i praktykami badawczymi”³⁴. Postulowane przez autorkę *Constructing Grounded Theory* stanowisko opiera się więc na założeniu, że wynikiem procesu badawczego jest nie tyle dokładne odzwierciedlenie świata, co powstanie jego interpretacyjnego obrazu, na który składają się konstrukcje rzeczywistości, będące udziałem zarówno samych badaczy, jak i osób uczestniczących w badaniach.

PODSTAWOWE ZASADY I PROCEDURY

Choć poszczególne orientacje w ramach teorii ugruntowanej charakteryzują się odmiennie rozłożonymi akcentami, a niektóre jej wersje stanowią dla siebie nawzajem wręcz (metodologiczne) wyzwanie³⁵, istnieje kilka podstawowych wytycznych dla osób stosujących omawianą strategię badawczą, niezależnie od jej odmiany. I tak, dla prawidłowego przebiegu procesu badawczego konieczne jest: 1) jednoczesne zaangażowanie badacza lub badaczki w zbieranie danych i ich analizę, postrzeganych jako nierozłączne elementy tego samego procesu; 2) konstruowanie kodów i kategorii analitycznych opartych na danych empirycznych, a nie na przyjętych z góry założeniach powstałych w wyniku logicznej dedukcji; 3) stosowanie metody permanentnej analizy porównawczej na wszystkich etapach badania w celu rozwijania i udoskonalania budowanych teorii; 4) pisanie not (teoretycznych), celem opracowania kategorii, określenia ich własności i zachodzących między nimi związków oraz ustalenia luk; 5) teoretyczne pobieranie próbek w celu skonstruowania teorii, nie zaś próbek reprezentatywnych dla populacji; 6) dokonanie przeglądu literatury po przeprowadzeniu niezależnej analizy, co pozwala uniknąć patrzenia na analizowane zagadnienia przez pryzmat istniejących już badań³⁶.

³⁴ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 18. Precyzując swoje stanowisko w odniesieniu do przebiegu procesu badawczego, Charmaz pisze: „Sposób, w jaki badacz zbiera dane, wpływa na to, jakie zjawiska zobaczy, jak, gdzie i kiedy je dostrzeże i jakie wnioski z nich wyciągnie” (zapis oryg.; tamże, s. 25).

³⁵ Dla przykładu, konstruktywistyczna teoria ugruntowana spotkała się z ostrą krytyką ze strony samego Barneya G. Glasera, który odmawia podejściu Kathy Charmaz jakiegokolwiek prawa do nazywania teorią ugruntowaną wniosków z badań uzyskanych proponowanymi przez nią metodami (Por. Tenże, *Constructivist Grounded Theory?*, „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 2002, vol. 3, nr 3, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/825/1793>).

³⁶ K. Charmaz, *Grounded Theory*, dz. cyt.; K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 12.

Naturalnie, badacz lub badaczka nie mogą wymazać wiedzy teoretycznej, którą posiadali przed rozpoczęciem badań, a wręcz – jak podkreślają twórcy metodologii teorii ugruntowanej – wskazane jest, aby posiadali oni „perspektywę, która pomoże [im] dostrzec istotne dane i wyabstrahować znaczące kategorie na drodze uważnego badania tych danych”³⁷. Różnica pomiędzy przyjęciem ogólnej perspektywy teoretycznej umożliwiającej kompleksowy ogląd badanego zagadnienia, a zaadaptowaniem konkretnego modelu lub założenia w celu jego potwierdzenia (lub odrzucenia) w postępowaniu badawczym, może jednak okazać się

Niezależnie [...] od tego, skąd pochodzą pomysły na nowe teorie, ich rozwijanie musi zachodzić w ciągłej konfrontacji z danymi empirycznymi. Procedurami, które pozwalają zachować kontrolę nad szczególnym charakterem tego procesu są: teoretyczne pobieranie próbek, kodowanie, teoretyczne nasycenie i metoda ciągłego porównywania.

łatwa do przeoczenia, zwłaszcza dla niewprawnego naukowca czy naukowczyni. Dlatego, co do zasady, osoby wykorzystujące metodologię teorii ugruntowanej zachęcane są do tego, aby (zwłaszcza we wstępnej fazie badań) koncentrowały się przede wszystkim na skrupulatnym opracowaniu zebranego materiału empirycznego, ograniczając do minimum inspiracje płynące z innych źródeł³⁸. Niezależnie jednak od tego, skąd pochodzą pomysły na nowe teorie, ich rozwijanie musi zachodzić w ciągłej konfrontacji z danymi empirycznymi. Procedurami, które pozwalają zachować kontrolę nad szczególnym charakterem tego procesu są:

³⁷ B.G. Glaser, A.L. Strauss, dz. cyt., s. 9. Pogląd ten zdaje się podzielać również Charmaz, która pisze: „Główne zainteresowania, pojęcia uczulające i perspektywy dyscyplinarne często są źródłem takich punktów wyjścia, dzięki którym badacz może rozwinąć, nie zaś ograniczyć swoje idee. Następnie poprzez badanie danych i idei na kolejnych poziomach analizy rozwija on określone pojęcia” (K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 28).

³⁸ K. Konecki, dz. cyt., s. 27.

teoretyczne pobieranie próbek, kodowanie, teoretyczne nasycenie i metoda ciągłego porównywania.

Przez teoretyczne pobieranie próbek (ang. *theoretical sampling*) rozumie się proces „zbierania danych dla celów generowania teorii, w którym [badacz lub badaczka] zbiera, koduje i analizuje swoje dane oraz decyduje, jakie dane zebrać w następnej kolejności i gdzie je znaleźć w celu rozwinięcia teorii, która się wyłania”³⁹. Procedura badawcza jest w tym sensie całkowicie zależna od zarysowującej się teorii. To od niej bowiem zależy kierunek badań, zarówno w kwestii wyznaczanych obszarów analizy i stawianych pytań, jak również sposobu dobierania grup porównawczych, określania ich ilości i kontekstów interakcyjnych. Tak pozyskane dane empiryczne są następnie dzielone, sortowane i syntetyzowane za pomocą kodowania jakościowego. Kodowanie (ang. *coding*) może być zdefiniowane jako „opatrywanie poszczególnych segmentów danych etykietą opisującą ich zawartość. Kodowanie wydobywa istoty danych, pozwala na ich zgrupowanie i ułatwia porównywanie poszczególnych segmentów”⁴⁰.

Teoretyczne nasycenie (ang. *theoretical saturation*) zachodzi w odniesieniu do obu wymienionych powyżej elementów metodologii teorii ugruntowanej. Następuje w momencie, kiedy „gromadzenie nowych danych nie prowadzi już do nowych teoretycznych spostrzeżeń ani też nie ujawnia nowych własności głównych kategorii teoretycznych”⁴¹. Inaczej mówiąc, teoretyczne nasycenie to punkt równowagi pomiędzy zebranymi dowodami empirycznymi a objaśniającymi je pojęciami⁴². W końcu, metoda ciągłego porównywania (ang. *constant comparative method*), łącząca kodowanie i analizę, uważana jest za strategiczną metodę generowania teorii ugruntowanej. Jak wskazuje Glaser, nieustanne porównywanie ze sobą przypadków czy przypadków z kategoriami i ich właściwościami jest konieczne do wydobywania ukrytych w materiale empirycznym wzorów działania⁴³. Ciągłe porównywanie jako procedura stosowana na wszystkich etapach pracy

³⁹ B.G. Glaser, A.L. Strauss, dz. cyt., s. 41.

⁴⁰ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 9.

⁴¹ Tamże, s. 147.

⁴² K.B. Jensen, *The Qualitative Research Process*, w: K.B. Jensen (red.), *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and Quantitative Methodologies*, Routledge, London 2012, s. 278.

⁴³ B.G. Glaser, *All is data*, „Grounded Theory Review. An International Journal” 2007, vol. 6, nr 2, par. 8, <http://groundedtheoryreview.com/2007/03/30/1194/>.

analizy pozwala na ustalanie empirycznych uogólnień: „możemy wygenerować własności kategorii, które zwiększają ogólność kategorii i ich moc wyjaśniającą”⁴⁴. Połączenie analizy porównawczej z logiką teorii ugruntowanej zakładającej nieustanne poruszanie się między zbieraniem danych i ich analizowaniem, daje ponadto szansę uniknięcia wielu problematycznych z punktu widzenia badacza czy badaczki sytuacji, np. długotrwałego gromadzenia „powierzchnowych i przypadkowych danych” czy opierania analizy na „szablonowych kategoriach dyscyplinarnych”. Przedstawiana metoda minimalizuje również problem rosnącej ilości niemających ze sobą związku danych empirycznych oraz mogącego się z nim wiązać uczucia przytłoczenia i zniechęcenia w procesie badawczym⁴⁵.

ZASTOSOWANIE TEORII UGRUNTOWANEJ W BADANIACH WIDOWNI (FILMOWEJ)

Metodologia teorii ugruntowanej znalazła wiele zastosowań w badaniach nad mediami i komunikacją⁴⁶. Wydaje się zatem, że z równym powodzeniem mogłaby zostać zaaplikowana na gruncie badań nad odbiorcami przekazów audiowizualnych (ang. *audience studies*). Dotychczasowe próby wykorzystania jej w tym obszarze ograniczały się do pojedynczych analiz w ramach badań nad odbiorem tekstu filmowego (ang. *reception studies*). Przykładami mogą być tutaj studium odbioru filmów o Holokauście autorstwa Stefanie Rauch⁴⁷ czy projekt badawczy dotyczący recepcji w perspektywie historycznej horroru *Egzorcysta*, przeprowadzony przez Martina Iana Smitha⁴⁸.

Analiza Stefanie Rauch podejmuje zagadnienie kształtowania przez filmy fabularne świadomości, pamięci i wiedzy historycznej o Holokauście. Autorka próbuje wyjaśnić, w jaki sposób widzowie nadają sens filmom poruszającym temat

⁴⁴ B.G. Glaser, A.L. Strauss, dz. cyt., s. 26.

⁴⁵ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 35–36.

⁴⁶ Por. K.B. Jensen, dz. cyt., s. 277–278.

⁴⁷ S. Rauch, „*The Fundamental Truths of the Film Remain*”: *Researching Individual Reception of Holocaust Films*, „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 2017, nr 18 (2), <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2721/4115>).

⁴⁸ M.I. Smith, *Researching Memories of The Exorcist: An Introduction to Grounded Audience Studies*, „Participations. Journal of Audience and Reception Studies” 2019, nr 16 (1), s. 844–864.

Holokaustu oraz zrekonstruować konsekwencje przyjmowanych przez nich postaw w dłuższej perspektywie czasowej. W celu zapewnienia głębszego i bardziej zniuansowanego zrozumienia indywidualnego odbioru stosuje podejście porównawcze w zakresie reakcji widzów na różne typy filmów. Metody teorii ugruntowanej stosuje Rauch jednak jedynie w procesie zbierania danych, rezygnując z niej na kolejnych etapach postępowania badawczego. Zamiast tego dla ustalania kategorii analitycznych wykorzystuje „hermeneutyczną analizę dialogu”, która – w opinii samej badaczki – pozwala lepiej skoncentrować się na „interakcjach i sytuacjach, w których dochodzi do wypowiedzi osób badanych i badających”⁴⁹.

W wyniku badania publiczności dokonywanego z wykorzystaniem metodologii teorii ugruntowanej mają szansę wybrzmieć głosy, które inaczej pozostałyby niesłyszalne. Za zaletę opisywanej metody należy [...] uznać to, że pozwala ona uwzględnić w procesie badawczym indywidualne poglądy i przeżycia widzów, które w szerszej perspektywie przekładają się również na doświadczenia grupowe, kształtujące zbiorową tożsamość (np. wybranej kategorii widzów).

W tym sensie projekt badawczy Martina Iana Smitha przynosi znacznie bardziej kompleksowy obraz możliwości analitycznych oferowanych przez metody teorii ugruntowanej. Jego punktem centralnym są krzyżujące się zagadnienia pamięci, tożsamości i praktyk odbiorczych widowni w kontekście międzynarodowego fenomenu filmu *Egzorcysta* (reż. William Friedkin, 1973) – przy czym celem nadrzędnym jest dla autora „zbadanie, co film oznaczał i oznacza nadal dla

⁴⁹ S. Rauch, dz. cyt., s. 16.

tych, którzy go oglądali nie jako produkcję historyczną, ale jako film im współczesny⁵⁰. Do najważniejszych wątków analizy należą zatem kwestie kontekstu, w którym doszło do pierwszego spotkania widza ze wskazanym filmem, towarzyszących temu emocji, a także zmieniającej się z biegiem lat recepcji tego obrazu. Podstawową metodą gromadzenia materiału empirycznego w ramach badania była ankieta online⁵¹, wzbogacona jednak w dalszym postępowaniu wywiadami indywidualnymi (częściowo ustrukturyzowanymi) i badaniami w niewielkich grupach fokusowych, połączonych ze specjalnie zaaranżowanymi pokazami *Egzorcysty*. Sposób przeprowadzenia tych badań udowadnia, że metodologia teorii ugruntowanej stanowi elastyczne narzędzie dające się łatwo przystosować do specyfiki badanego obszaru. Najważniejsze jednak, że rodzaj i zakres wykorzystanych przez badacza metod jakościowych pozwoliły mu zachować bliskość z tymi aspektami filmowego doświadczenia, które uczestnicy badania, a nie on sam, uznali za najważniejsze. W rezultacie, odwołując się do własnego doświadczenia w badaniu widowni filmowej, Martin Ian Smith formułuje wniosek, że „teoria ugruntowana zapewnia świeże i wysoce ustrukturyzowane, a jednocześnie elastyczne podejście do prowadzenia badań nad publicznością, zdolne do wytwarzania nowych perspektyw w odniesieniu do miejsca filmu w codziennym życiu”⁵². Badacz podkreśla jednocześnie, że jako orientacja badawcza metodologia teorii ugruntowanej pozwala widzom na pełniejsze uczestnictwo w badaniu i takie sterowanie uwagą badacza, aby uzyskane wyniki w pełni wyrażały doświadczenia osób badanych, nie będąc li tylko odzwierciedleniem wyobraźni badacza czy założeń dyscypliny⁵³.

Znaczące wydaje się w tym względzie przede wszystkim podejście konstruktywistyczne, w ramach którego ludzie traktowani są jako jednostki aktywne, czynnie biorące udział w życiu społecznym, a nie bierni obserwatorzy. Takie postrzeżenie uczestników życia kulturalnego, w tym widowni filmowej, jest istotne

⁵⁰ M.I. Smith, dz. cyt., s. 845.

⁵¹ Bezpośrednią inspiracją autora do zwiększenia zasięgu projektu poprzez wykorzystanie ankiety online były, zainicjowane i koordynowane przez Martina Barkera, obejmujące swoim zasięgiem niemal cały świat badania międzynarodowej widowni *Władcy Pierścieni* (M. Barker, E. Mathijs (red.), *Watching Lord of the Rings: Tolkien's World Audiences*, Peter Lang, New York 2008) i *Obcego* (M. Barker, K. Egan, S. Ralph, T. Phillips, *Alien Audiences: Remembering and Evaluating a Classic Movie*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016).

⁵² M.I. Smith, dz. cyt.

⁵³ Tamże.

również dla wypracowanego na gruncie studiów kulturowych założenia, że znaczenie tekstów kulturowych nie zawiera się wyłącznie w nich samych, ale podlega bezustannym negocjacom pomiędzy nimi a ich odbiorcami. Lawrence Grossberg, amerykański teoretyk studiów kulturowych, pisze: „Ten sam tekst, w zależności od jego interpretacji, może znaczyć co innego dla różnych ludzi. Ludzie mają bowiem różne pomysły interpretacyjne, jak też różne potrzeby. Tekst może coś znaczyć tylko w kontekście doświadczenia i sytuacji określonego odbiorcy”⁵⁴. W obu podejściach proces badawczy nastawiony jest więc na analizę konstruowanych przez uczestników badania obrazów rzeczywistości, przy uwzględnieniu kontekstu społecznego, w którym przyszło im funkcjonować. Orientacja konstruktywistyczna koresponduje w tym sensie także z podejściem interseksjonalnym, definiowanym jako „decentralizacja i pluralizacja kategorii płci poprzez badanie, jak inne przecinające się kategorie, takie jak rasa, pochodzenie etniczne, narodowość, klasa, wiek, seksualność i niepełnosprawność, kształtują lub tworzą płęć kulturową”⁵⁵. Kategorie społeczne, takie jak płęć, wiek, wykształcenie czy wyznanie, mają szansę stać się ważnymi z punktu widzenia teorii ugruntowanej kategoriami analitycznymi, tworząc podwaliny budowanej teorii.

Również na poziomie warsztatowym założenia i procedury metodologii teorii ugruntowanej silnie korelują z badaniami nad publicznością czy recepcją tekstów filmowych. Nacisk kładziony jest tu bowiem na badanie tożsamości i doświadczeń jednostki w celu wyprowadzenia z nich bardziej abstrakcyjnych pojęć i kategorii. Metodologia teorii ugruntowanej nie tylko umożliwia, ale wręcz wymaga od badacza lub badaczki maksymalnego skoncentrowania się na charakterystyce danego przypadku w celu porównania go w dalszej analizie z innymi przypadkami, zdarzeniami i zjawiskami (vide studium Stefanie Rauch). Oczekuje się od nich uważnego rozpatrywania każdego przypadku w całej jego złożoności. W badaniach widowni proces taki oznacza nie tylko analizę przedstawionej przez osobę uczestniczącą w badaniu interpretacji postaci czy tekstu filmowego jako całości, ale też uważne prześledzenie kontekstu, w którym zachodzi proces odbioru i odczytywania (vide projekt Martina Iana Smitha). Jak bowiem podkreśla

⁵⁴ Cyt. za: J. Storey, *Studia kulturowe i badania kultury popularnej. Teorie i metody*, tłum. J. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003, s. 14.

⁵⁵ D. Staunæs, *Where Have All the Subjects Gone? Bringing together the Concepts of Intersectionality and Subjectification*, „Nordic Journal of Feminist and Gender Research” 2003, nr 11 (2), s. 102.

Bogusław Skowronek, „[k]ażdy akt oglądania (...) odbywa się w określonym kontekście epistemologicznym, w określonej rzeczywistości społecznej. Stanowi emanację pewnej praktyki kulturowej, pragmatycznego wpisania filmu w egzystencjalne, ludzkie, realne doświadczenie”⁵⁶. Zasadniczym celem badania jest wielowymiarowy ogląd sposobu czytania i interpretowania tekstu filmowego (bądź jego elementów) przez konkretnego widza lub widzkę. Wszystko to bez konieczności reprezentowania populacji przez próbę badawczą; jak wspomniano powyżej, dobieranie próby odbywa się w ramach omawianej strategii w sposób celowy. Badacz lub badaczka rozpatruje zatem konkretny przypadek, uwzględniając punkt widzenia jednostki. Proces ten jest szczególnie ważny w badaniach dotyczących grup mniejszościowych lub zmarginalizowanych, których obecność w sferze publicznej nie jest powszechnie dostrzegalna. Ponadto, elastyczność metod teorii ugruntowanej pozwala je łączyć z innymi sposobami zbierania i analizowania danych jakościowych⁵⁷.

Wreszcie istotnym elementem konstruktywistycznej teorii ugruntowanej jest symboliczny interakcjonizm, który w ocenie Charmaz „zapewnia [jej] otwartą perspektywę teoretyczną, stanowiącą punkt wyjścia dla badaczy teorii ugruntowanej”⁵⁸. W praktyce perspektywa ta skłania badacza lub badaczkę do większej otwartości i gotowości do podążania za wątkami wyłaniającymi się z materiału empirycznego, często trudnymi do przewidzenia w początkowym stadium badania. Nawet jeśli założymy, że odczytywanie tekstu filmowego odbywa się na jednym z poziomów zaproponowanych przez Stuarta Halla: dominującym, negocjowanym lub opozycyjnym⁵⁹, to musimy stwierdzić, że zarówno teoria, jak i ge-

⁵⁶ B. Skowronek, dz. cyt., s. 167.

⁵⁷ K. Charmaz, *Teoria ugruntowana...*, dz. cyt., s. 17.

⁵⁸ K. Charmaz, *Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies*, w: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks 2005, s. 530.

⁵⁹ S. Hall, *Kodowanie i dekodowanie*, „Przekazy i opinie” 1987, nr 1–2, s. 69–71. Jacqueline Bobo charakteryzuje wymienione typy interpretacji przekazu audiowizualnego. Dominujące (lub powszechnie akceptowane) rozumienie nie kwestionuje zamierzonego znaczenia tekstu i akceptuje jego ideologicznie uwarunkowaną treść. Negocjowane (lub podporządkowane) rozumienie kwestionuje pewne aspekty treści, ale ogólnie rzecz biorąc, nie neguje dominującej ideologii leżącej u podstaw powstania przekazu. Opozycyjna reakcja na tekst kwestionuje zarówno dominującą interpretację tekstu, jak i naczelną ideologię tkwiącą u podstaw jego powstania (Taž, *The Color Purple: Black Women as Cultural Readers*, w: W. Brooker, D. Jermyn (red.), *The Audience Studies Reader*, Routledge, London, New York 2003, s. 309).

nerowane w jej ramach hipotezy, koncepcje i pojęcia pozostają w pełnej zależności od materiału zebranego podczas badań terenowych. W rezultacie, w wyniku badania publiczności dokonywanego z wykorzystaniem metodologii teorii ugruntowanej mają szansę wybrzmieć głosy, które inaczej pozostałyby niesłyszalne. Za zaletę opisywanej metody należy zatem uznać to, że pozwala ona uwzględnić w procesie badawczym indywidualne poglądy i przeżycia widzów, które w szerszej perspektywie przekładają się również na doświadczenia grupowe, kształtujące zbiorową tożsamość (np. wybranej kategorii widzów). Drogą empirycznych uogólnień mechanizm ten prowadzi w efekcie do skonstruowania teorii średniego zasięgu, objaśniającej rzeczywistość na bardziej abstrakcyjnym poziomie.

ZAKOŃCZENIE

Sposób konceptualizowania widza ewoluował na przestrzeni dziesięcioleci, determinowany tak czynnikami historycznymi, jak i metodologicznymi. Jedynym względnie niezmiennym elementem w refleksji nad odbiorcą tekstu filmowego pozostał – zarysowany na początku lat siedemdziesiątych XX wieku – podział na psychoanalityczny model widza, wypracowany na gruncie studiów filmoznawczych, i etnograficzne podejścia do publiczności, rozwijane w ramach studiów kulturowych⁶⁰. Podział ten, przez rozdzielenie badań nad filmem na dwie odrębne przestrzenie epistemologiczne, uniemożliwił jednak wypracowanie w ich obszarze spójnego podejścia do widza i widowni. Lukę tę mogłaby wypełnić postulowana w niniejszym opracowaniu propozycja zaaplikowania w badaniach nad odbiorcami przekazów audiowizualnych metod z rodziny teorii ugruntowanej. Omawiana metodologia stanowi relatywnie uniwersalne, dające się łatwo zoperacjonalizować narzędzie analityczne w obszarze badań jakościowych. Co więcej, dzięki swojej elastyczności, umożliwia ona dostosowanie metod badawczych do specyfiki danego obszaru empirycznego. Wnioskowanie abdukcyjne oraz teoretyczne pobieranie próbek pozwalają badaczom wypełniać luki i konstruować pojęcia, składając do nieustannie krytycznej postawy wobec gromadzonego materiału empirycznego. Wykorzystanie teorii ugruntowanej jako narzędzia badania widowni

⁶⁰ Por. I. Christie (red.), *Audiences. Defining and Researching Screen Entertainment Reception*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012; K. Klejsa, M. Saryusz-Wolska (red.), *Badanie widowni filmowej. Antologia przekładów*, Scholar, Warszawa 2014; C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema...*, dz. cyt.

filmowej pozwala skoncentrować analizę na zindywidualizowanych interpretacjach przekazów audiowizualnych przy uwzględnieniu kulturowych, społecznych i tożsamościowych kontekstów ich odbioru, ostatecznie jednak przyznając priorytet badanemu zjawisku lub procesowi, nie zaś opisowi konkretnego przypadku. Dużą wartością omawianej perspektywy metodologicznej, szczególnie w jej wersji konstruktywistycznej, jest też akcentowanie aktywnej roli badaczy w procesie rekonstruowania ukrytych znaczeń, co samo w sobie może stanowić zachętę do bardziej świadomego eksplorowania nowych zjawisk w obrębie badań nad filmem i widownią oraz stawiania dobrze ugruntowanych empirycznie hipotez.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczak M., Klejsa K., *Współczesne badania produkcji i dystrybucji filmowej – wprowadzenie*, „Kwartalnik Filmowy” 2019, nr 108, s. 5–14.
- Anells M., *Grounded Theory Method: Philosophical Perspectives, Paradigm of Inquiry, and Postmodernism*, „Qualitative Health Research” 1996, nr 6, s. 705–713.
- Barker M., Egan K., Ralph S., Phillips T., *Alien Audiences: Remembering and Evaluating a Classic Movie*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2016.
- Barker M., Mathijs E. (red.), *Watching Lord of the Rings: Tolkien’s World Audiences*, Peter Lang, New York 2008.
- Birks M., Mills J., *Grounded Theory: A Practical Guide*, Sage, Los Angeles 2015.
- Bobo J., *The Color Purple: Black Women as Cultural Readers*, w: W. Brooker, D. Jermyn (red.), *The Audience Studies Reader*, Routledge, London, New York 2003, s. 305–314.
- Budzik J., *Dotyk światła. O zmysłowym doznawaniu kina*, Wydawnictwo FA-art, Katowice 2012.
- Charmaz K., *Grounded Theory*, w: J.A. Smith, R. Harré, L. Van Langenhove (red.), *Rethinking Methods in Psychology*, Sage, London 1996, s. 27–49.
- Charmaz K., *Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies*, w: N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks 2005, s. 507–536.
- Charmaz K., *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska, PWN, Warszawa 2009.
- Christie, I. (red.), *Audiences. Defining and Researching Screen Entertainment Reception*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012.
- Cook P., *The Cinema Book*, British Film Institute, London 1985.
- Demby Ł., *Zdalne kino. Samotność widza wobec zmysłowego charakteru recepcji filmu*, „Kwartalnik Filmowy” 2020, nr 111, s. 164–178.
- Ellis J., *Watching Death at Work – an Analysis of a Matter of Life and Death*, w: I. Christie (red.), *Powell, Pressburger and Others*, British Film Institute, London 1978, s. 79–104.

- Friedman S.L., *Watching Twin Brancelet in China: The Role of Spectatorship and Identification in an Ethnographic Analysis of Film Reception*, „Cultural Anthropology” 2006, vol. 21, nr 4, s. 603–632.
- Glaser B.G., *Constructivist Grounded Theory?*, „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 2002, nr 3 (3), <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/825/1793>.
- Glaser B.G., *All is Data*, „Grounded Theory Review. An International Journal” 2007, nr 2 (6), <http://groundedtheoryreview.com/2007/03/30/1194/>.
- Glaser B.G., Strauss A.L., *Odkrywanie teorii ugruntowanej. Strategie badania jakościowego*, tłum. M. Gorzko, Nomos, Kraków 2009.
- Godzic W., *Film i psychoanaliza: problem widza*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1991.
- Godzic W., *Zarys obrazu widza filmowego*, w: E. Zajiček (red.), *Z dziejów myśli filmowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1989, s. 162–177.
- Gorzko M., „Drugie pokolenie” teoretyków grounded theory, „Studia Sociologica. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2010, nr 20, s. 27–43.
- Gorzko M., *Teoria ugruntowana jako „rodzina metod”?*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4, s. 5–16.
- Hall S., *Kodowanie i dekodowanie*, „Przekazy i opinie” 1987, nr 1–2, s. 58–72.
- Helman A., *Modele odbiorcy. Refleksje teoretyczne*, „Kino” 1988, nr 03, s. 20–22.
- Igartua J.J., Muñiz C., *Identification with the Characters and Enjoyment with Feature Films: An Empirical Research*, „Comunicacion y Sociedad” 2008, vol. 21, nr 1, s. 25–51.
- Jensen K.B., *The Qualitative Research Process*, w: K.B. Jensen (red.), *A Handbook of Media and Communication Research: Qualitative and Quantitative Methodologies*, Routledge, London 2012, s. 265–282.
- K. Klejsa, *Badania widowni filmowej: Historia i współczesność (rekoniesans bibliograficzny)*, „Kwartalnik Filmowy” 2014, nr 85, s. 100–117.
- Klejsa K., Saryusz-Wolska M. (red.), *Badanie widowni filmowej. Antologia przekładów*, Scholar, Warszawa 2014.
- Klejsa K., Saryusz-Wolska M., *Badanie widowni filmowej: historia i metody*, w: ciż (red.), *Badanie widowni filmowej. Antologia przekładów*, Scholar, Warszawa 2014, s. 7–34.
- Kolasińska I., *Kobieta i demony. O widzu horroru filmowego*, Rabid, Kraków 2003.
- Konecki K., *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*, PWN, Warszawa 2000.
- Radway J., *Identifying Ideological Seams: Mass Culture, Analytical Method and Political Practice*, „Communication” 1986, nr 9, s. 93–123.
- Rauch S., „The Fundamental Truths of the Film Remain”: *Researching Individual Reception of Holocaust Films*, „Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research” 2017, nr 18 (2), <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/2721/4115>.
- Reinhard C.D., Olson C.J., *Introduction: Empirical Approaches to Film Spectators and Spectatorship*, w: C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical*

- Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017, s. 1–16.
- Reinhard, C.D., Olson C.J. (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017.
- Schrøder K., Drotner K., Kline S., Murray C., *Researching Audiences*, Bloomsbury, London 2003.
- Schwan S., Ildirar S., *Watching Film for the First Time: How Adult Viewers Interpret Perceptual Discontinuities in Film*, „Psychological Science” 2010, vol. 21, nr 7, s. 970–976.
- Sebastian K., *Distinguishing Between the Types of Grounded Theory: Classical, Interpretive and Constructivist*, „Journal for Social Thought” 2019, vol. 3, nr 1, s. 1–9.
- Skowronek B., *Ciało, emocje, rozum – raz jeszcze o mechanizmach odbioru filmu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio N (Educatio Nova)”, vol. 2, 2017, s. 163–174.
- Smith M.I., *Researching Memories of The Exorcist: An Introduction to Grounded Audience Studies*, „Participations. Journal of Audience and Reception Studies” 2019, nr 16 (1), s. 844–864.
- Stacey J., *Star Gazing: Hollywood Cinema and Female Spectatorship*, Routledge, London, New York 1994.
- Staunæs D., *Where Have All the Subjects Gone? Bringing together the Concepts of Intersectionality and Subjectification*, „Nordic Journal of Feminist and Gender Research” 2003, nr 11 (2), s. 101–110.
- Storey J., *Studia kulturowe i badania kultury popularnej. Teorie i metody*, tłum. J. Barański, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.
- Waldron D., *Transnational Investments: Aging in Les Invisibles (Sébastien Lifshitz, 2012) and Its Reception*, w: C.D. Reinhard, C.J. Olson (red.), *Making Sense of Cinema. Empirical Studies into Film Spectators and Spectatorship*, Bloomsbury, New York, London 2017, s. 57–76.
- Wejbert-Wąsiewicz E., *Socjologiczne widzenie filmu i kina. Artykulacje i praktyki w polu socjologii filmu i kina*, „Przegląd Socjologiczny” 2018, t. 67, nr 4, s. 141–169.

Biogram

Patrycja Chudzicka-Dudzik – asystent w Katedrze Amerykanistyki i Mass Mediów, współpracuje z Ośrodkiem Naukowo-Badawczym Problematyki Kobiet Uniwersytetu Łódzkiego. Swoje zainteresowania badawcze koncentruje wokół zagadnień związanych z kinem i mediami, szczególnie w kontekście widowni i teorii odbioru. Członkini Polskiego Towarzystwa Kulturoznawczego, Polskiego Towarzystwa Badań nad Filmem i Mediami oraz Polskiego Towarzystwa Studiów Amerykanistycznych. Uczestniczka kilkudziesięciu konferencji i warsztatów naukowych w kraju i zagranicą. Badaczka w międzynarodowych projektach naukowych. Przygotowuje rozprawę doktorską poświęconą recepcji filmowych wizerunków kobiet przez polską publiczność kobiecą.

ORCID: 0000-0003-3430-0581